

הקדמה

"ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה" (ספרי דברים ראה, פיסקא פ).
כתרים רבים נקשרו לישיבת ארץ ישראל, וחז"ל שיבחו ופיארו את יושביה, וכבר
האריך הרמב"ם ביד החזקה (הלכות מלכים פ"ה) בשבח ישיבת הארץ. ועל אף ביטויים
אלה של חכמינו, חלקים רבים בעם ישראל אינם מתייחסים אל ישיבת ארץ ישראל
כפי שהם מתייחסים למצוות ה"רגילות" שליוו את עם ישראל בגלותו, כמו שבת,
תפילין או מילה. אם למשל יציעו ליהודי מן השורה, השומר תורה ומצוות, הון עתק
עבור עבודה שתחייב אותו בחילול שבת, אין ספק שהוא ידחה זאת בשתי ידיים,
מהטעם הפשוט שזו מצווה מחייבת, וברורה לו חומרת האיסור. לא כן הוא הדבר
בשאלות הנוגעות בישיבת ויישוב ארץ ישראל. כשדנים בשאלות אלה, משתמשים
הדנים בכך בטיעונים שונים, כמו נימוקי בטחון, דמוגרפיה וכדומה, וכשעולה הנימוק
של מצווה, הדברים נדחים בדרך כלל, גם על ידי אנשים שומרי תורה ומצוות,
בטענה - אכן זו מצווה אבל...!

הקביעה וההגדרה כי ישיבת ארץ ישראל היא מצות עשה, לפחות כמו כל מצווה
אחרת, יש לה השלכות רבות, שהרי כידוע מצווה מחייבת, ולמצווה יש גדרים מה
מותר ומה אסור. אך לפני כן וקודם כל, צריך לדעת ולהפנים שזו מצווה. כשיודעים
שזו מצווה, והחשיבה היא לפי קריטריונים הלכתיים ואמוניים, ההתייחסות לארץ
תהיה שונה.

מצווה זו ובירורי גדריה ההלכתיים היא מן הסוגיות המרכזיות העומדות בראש
סדר חיינו הציבורי ונוגעת לכל אחד מאתנו באופן פרטי ומעשי. כבר לפני למעלה
ממאה שנה, ועוד קודם לכן, כאשר יהודים החלו לעלות לארץ ישראל בקבוצות ולא
כבודדים, עסקו רבנים ותלמידי חכמים בשאלה האם מצות ישיבת ארץ ישראל היא
מצווה או לא. ככל שגדל זרם העולים כך התעצם העיסוק בשאלה זו, ונכתבו ספרים
ותשובות בעניינה. העיסוק בשאלה זו גבר עם הקמת המדינה, ועוד יותר מכך עם
הניצחון הגדול בחסדי ה' במלחמת ששת הימים, וחזרת עם ישראל למקומות וערים
שבעבר הכיר אותם רק מהתנ"ך. התעוררו שאלות חדשות שגדולי ישראל בדורות
הקודמים לא עסקו בהן, כי הן לא היו מעשיות ומציאותיות. תהליכים מדיניים
ותוכניות שונות של ממשלות ישראל, עוררו שאלות הלכתיות קשות. מתברר, שגם
הדיון בהן, יסודו בגדרים ההלכתיים של מצות ישיבת ארץ ישראל.

העיסוק בשאלות אלה הביא לכתבה תורנית פוריה. קונטרסים, מאמרים,
תשובות וספרים נכתבו על ידי רבנים ותלמידי חכמים. עם זאת, נתקיים בה במצות

ישיבת ארץ ישראל המאמר "הכל תלוי במזל אפילו ספר תורה שבהיכל" (זוהר, האדרא רבה, ח"ג נשא קלד, א). רובם ככולם של הכותבים התמקדו בנושאים מסויימים, ולא עסקו בצורה שיטתית ביסודות ההלכתיים של מצווה זו. וכך, בן תורה, בחור ישיבה או יהודי צמא-דעת הרוצה ללמוד סוגיה זו, למרות החומר התורני הרב שנכתב, אין בידו ספר מסודר וממצה, העוסק בנושא זה בצורה מקיפה מתחילתו ועד סופו בדרך שיטתית ברורה.

ספר זה מבוסס על שיעורים שניתנו במשך למעלה מעשר שנים בישיבת ההסדר קרני שומרון, ולעתים גם במקומות נוספים - בישיבות אחרות, בכוללים, בבתי כנסת ועוד. שעורים אלה נתרצבו והועמקו עד שהגיעו לכלל ספר. פעמים רבות נשאלתי, מדוע אין ספר מסודר בנושא ארץ ישראל. במשך השנים גמלה בי ההחלטה לכתוב ספר העוסק במצווה חשובה זו.

ענייניו של ספר זה להציג בפני הלומד את הסוגיות והנושאים המרכזיים הנידונים במצות ישיבת ארץ ישראל - מהפסוקים בתורה שמהם נלמדת המצווה, דרך שיטות הראשונים ודעות הפוסקים, ועד להשלכות מעשיות בימינו. הצגת הדברים נעשתה בצורה שיטתית, על פי כללי הלימוד הנלמדים בכל סוגיה בעיון בש"ס, כבסדר מועד או נזיקין. השתדלתי להביא את כל השיטות היסודיות בראשונים ובאחרונים, מבלי להעלים או "לצנזר" קושיות או דעות.

מטרתו של הספר היא להראות שמצות ישיבת ארץ ישראל היא מצות עשה מדאורייתא, ושכך פסקו רוב הפוסקים הלכה למעשה, ומתוך כך לדון בהשלכות השונות של מצווה מרכזית זו.

כידוע, אין בית מדרש בלא חידוש, ואכן ישנם חידושים רבים בספר זה, אך זה לא העיקר. העיקר הוא הלימוד השיטתי המקיף של הנושא, תוך הצגת כל המקורות וניתוחם. ההיקף, הצגת המקורות והניתוח המעמיק מביא בסופו של דיון למסקנות ברורות.

זמן ומאמץ רב הוקדש לסידור ולכתיבת הפרקים בשפה בהירה וברורה, על מנת שתהיה מובנת ללומד. ותקוותי שכך עלתה ביד.

חלק מפרקי הספר פורסם במשך השנים כמאמרים בספרים ובכתבי עת שונים. המאמרים עברו שינויים ועריכה מחודשת, ונוספו בהם עניינים שונים. רשימת הספרים וכתבי העת בהם הופיעו בגירסתם הראשונה נמצאת בסוף הספר.

* * *

ואם יקשה השואל, מי אתה, וכיצד מעיז אתה מעיז לכתוב ספר על מצווה חשובה זו? אשיב לו, אכן, יודע אני את מיעוט ערכי, אך מכיוון שעסקתי שנים רבות בבירור מצווה זו וההלכות המסתעפות ממנה, חיפשתי ובדקתי בכל הספרים והחיבורים שהצלחתי להשיג בנושאים אלו, ובנוסף, ליבנתי את הסוגיות עם תלמידי חכמים

מחוגים שונים, וחלקם אף עודדו אותי להעלות זאת על הכתב - לכן העזתי וחיברתי את הספר.

עידוד שאבתי מן הדברים הבאים, אותם כתב הרב אברהם יעלין בהקדמה לספרו גאולת ישראל (תרפ"ח, יצא לאור מחדש במהדורת הר ברכה תשס"ב):

מי שעושה חיבור על הלכה אחת [בשו"ע] אין מההכרח שיהיה יודע כל ההלכות מארבע חלקי השו"ע. רק אם עסק היטב בהלכה זו עד שנשתלם בדיעתה הרי זה יכול להורות בספרו לכל. והגאון הרב אריה ליב צינץ (מהרא"ל) מפלאצק בשו"ת משיבת נפש (ח"א סימן טז בסופו) כתב עוד יותר, שאפילו בהלכה, שגאון גדול, שבקי בכל התורה כולה, למדה, אך לא נתייגע כל כך בה, וקטן ממנו, שאינו בקי בכל התורה, נתייגע בה - יכול לכווין האמת בה יותר ממנו, ושיהיה הלכה כמותו.

ומכל זה באתי ללמד כן, על הלכה מיישוב ארץ ישראל שבחיבורי זה, שמי שלא עסק בהלכה זו לברר אותה, אף אם הוא בקי בכל התורה חוץ מזה... שאסור לו להורות לאחרים בעניין זה כי יכול להכשיל הרבים בזה כנ"ל. וכן להיפך, מי שעסק בהלכה זו ונתייגע בה עד שביררה היטב, אף שאינו למדן גדול בשאר לימודים, מכל מקום יכול להורות בזה לכל, ואף יותר מהגדולים, שלמדו גם הלכה זו - אבל לא נתייגעו בה כמוהו.

גם אני יגעתי רבות בהלכה זו, אך איני רואה את עצמי כמורה הוראה ובוודאי שלא במקום גדולים. תפילתי ותקוותי, שבתקופה בה הקשר לארץ ישראל צריך חיזוק, שספר זה יגדיל את הלימוד והעיסוק במצות עשה זו, יעמיק ויבסס את היחס של ציבור שומרי התורה והמצוות, ובתוכם לומדי התורה ובני הישיבות, למצות ישיבת ארץ ישראל, ויחזק את הקשר לארצנו הקדושה.

* * *

"אודה ה' בכל לבב בסוד ישרים ועדה" (תהלים קיא, א). מודה אני לה' יתברך על ששם חלקי מיושבי בית המדרש.

תודה עמוקה לבתי המדרש ולרבנים שמהם למדתי תורה - בית הספר היסודי "תחכמוני" בבת ים, ובמיוחד המורה-המחנך, הרב משה שוורצבורד; הישיבה התיכונית "נתיב מאיר" בירושלים, בראשות הרב אריה בינה זצ"ל; "מעלין בקודש" - ישיבת "מרכז הרב", בה זכיתי ללמוד בגדלות ובעמקות מהרבנים הגאונים מו"ר הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, מו"ר הרב שאול ישראלי זצ"ל, ויבדל"א מו"ר הרב אברהם אלקנה שפירא שליט"א; ישיבת ניר קרית ארבע, בראשות הרב דוב ליאור שליט"א והרב אליעזר וולדמן שליט"א, וכולל מר"ץ במבשרת ירושלים, בראשות הרב אורי כהן שליט"א.

משנת תשמ"ג, זה כעשרים שנה, זכיתי ללמד בישיבת ההסדר קרני שומרון שבשומרון, בראשות ראשי הישיבה, הרב שמואל הבר שליט"א והרב אברהם קורצוויל שליט"א. לימדתי ולמדתי סוגיות אלה בדיבוק חברים עם חבריי הרמ"ם ועם תלמידיי. בזמן השיעורים נתבררו ונתלבנו הדברים ונתקיים בי "ומתלמידי יותר מכולם".

תודה מיוחדת לרב חיים שטיינר שליט"א ולרב יוסף יוסיפון שליט"א. הרב חיים שטיינר עודד וזירז אותי לכתוב את הספר, ובנוסף עבר והעיר הערות חשובות במספר פרקים. הרב יוסף יוסיפון עבר על כל פרקי הספר, וליווה אותי בעצה ובהערות מחכימות בכל השלבים של כתיבת הספר.

תודה מיוחדת לרב אביגדור נבנצל שליט"א, שהקדיש לי מזמנו ועבר על רוב פרקי הספר, העיר והאיר, והערותיו החשובות שולבו בפרקים רבים.

ומעל לכל, תודה להוריי היקרים, אמי עדה ז"ל, ויבל"א אבי מורי מרדכי שיח', שחינכו אותי לתורה ולמצוות ולמידות טובות. הוריי ויתרו על דברים רבים כדי שילדיהם יקבלו חינוך דתי ותורני בימים שדברים אלה לא היו נחלת רבים. החינוך היה הדבר החשוב ביותר בביתם, ואכן הם זכו לראות ברכה ולקבל שכר לעולם.

אזכיר גם את חותני היקר, משה קרוב ז"ל, שקבע עתים לתורה והיה מהלומדים הקבועים של הדף היומי במשך שנים רבות, ועסק גם בגמילות חסדים, עד שהיה ל"מוסד צדקה" של ממש - וכל זאת בצניעות ובהסתר.

מנשים באוהל תבורך, אשתי פנינה, הנושאת בעול הבית ובחינוך ילדינו. היא זאת שמאפשרת לי ללמוד וללמד, וללא עזרתה לא יכולתי להתפנות ולעסוק בכתיבה ויצירה. נתקיים בה "שלי ושלכם - שלה הוא". יהי רצון שנזכה לראות ביחד את ילדינו עוסקים בתורה, במצוות ובמידות טובות, ושלא תמוש התורה מפינו ומפי זרענו ומפי זרע זרענו לעולם ועד.

תודה מקרב לב למכון התורני בישיבת אור עציון - על עריכת הספר. לראש המכון הרב שלום קליין, למנהל המכון הרב משה יניב, לעורך המסור הרב יקתה רוזן, שעבר על כל פרקי הספר, האיר והעיר בחוכמה ובתבונה ולרב אלרן מונסונגו על ההגהה המדוייקת והערותיו המחכימות והמאירות. יהי רצון שיזכו להגדיל תורה ולהאדירה וימשיכו במפעלם החשוב.

יעקב זיסברג
קדומים, תשס"ה

נר שביעי של חנוכה
יום הזכרון של אמי ע"ה

מבוא

בין המצוות המרכזיות שבתר"ג מצוות אנו מוצאים גם את מצות ישיבת ארץ ישראל, ה"שקולה כנגד כל המצוות שבתורה" (ספרי דברים פסקא פ). והוסיפו עוד חז"ל וקבעו שארץ ישראל היא מה"קניינים" המרכזיים בתורה (מכילתא מסכתא דשירה בשלח פרשה ט בסופה).

את מרכזיותה של ארץ ישראל הסביר החפץ חיים (חפץ חיים על התורה, שמות יג, ה) בכך שארץ ישראל לעם ישראל כמוה כגוף לנשמה, ובלא גוף אין הנשמה יכולה להתקיים. וזו לשונו:

התורה וארץ ישראל הם מן הקניינים שקנה הקב"ה בעולמו. יחסם זה לזה הוא ביחס הנפש - היא התורה, אל הגוף - זה ארץ ישראל. הנפש בלבד אינה יכולה להתקיים - לגוף היא צריכה. הגוף בעצמו הוא רגב, עפר מן האדמה - ולנפש הוא זקוק. נשמת ישראל, היא התורה הקדושה, וגופו היא ארץ ישראל... אין הנשמה יכולה להתקיים בלא גוף, וכל המצוות התלויות בארץ אי אפשר לקיים מבלעדי ארץ ישראל. בגלות אין כל מעמד לעמנו. כאן אסור לנו לשבת, ובמקום אחר אסור לנו לשלוח במסחר וקנין ידינו... ארץ ישראל בלא תורה הלא היא פיסת קרקע, גוף בלי נשמה - ורק שניהם כאחד טובים.

בדומה לכך הסביר ר' צדוק הכהן מלובלין. במסכת נדרים (כב, ב) נאמר: "אלמלא חטאו ישראל לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד שערכה של ארץ ישראל הוא. מאי טעמא? (קהלת א, יח) 'כי בר'ב חכמה ר'ב כעס'" (בפירוש המיוחס לרש"י: ולפי שבעטו וחטאו נוסף להם רוב חכמה - שאר ספרים - להטריחן יותר). האדמו"ר ר' צדוק הכהן מלובלין (פרי צדיק, בראשית, לזאת חנוכה סעיף כה; דברי סופרים, ליקוטי מאמרים) הסביר: תורה - פירושה חכמה, ארץ ישראל - פירושה מלכות. ביאור דבריו: התורה היא התוכנית האלוקית של העולם, ואילו ארץ ישראל היא המקום ששם יוצאים הדברים מן הכוח אל הפועל. המלכות בישראל תפקידה לבנות את האומה, הן כלפי חוץ והן כלפי פנים. כלפי חוץ - עליה לדאוג לביטחון ולכלכלה, כלפי פנים - עליה לדאוג לשמירת התורה ולקיום המצוות (רמב"ם הלכות מלכים פ"ד ה"י; פ"י ה"ד). ארץ ישראל היא המקום שבו התוכניות והאידיאלים האלוקיים מיושמים הלכה למעשה (למה הדבר דומה, לבית שתכנן אדריכל. אין להשוות בית בתוכניות ובמפות לבית בנוי. כשהבית בנוי וקיים בפועל הוא משוכלל יותר והדברים מקבלים משמעות אחרת). לכן, ניתנו לישראל חמשה חומשי תורה וספר יהושע. התורה - היא החכמה האלוקית עצמה, וספר יהושע - ארץ ישראל, הוא המקום שבו מקיימים למעשה את החוכמה על ידי תר"ג מצוות.

מתוך דברי השפת אמת מתברר הסבר נוסף. ארץ ישראל מבררת את קדושת המקום. השפת אמת (בראשית, ויצא תר"מ, ד"ה בפסוק ארץ; ויקרא, קדושים תרמ"ז, ד"ה בפסוק איש ועוד) הסביר על פי ספר יצירה (ריש פרק ו) שבעולם קיימים שלשה יסודות, והם: מקום זמן ואדם (הנרמזים בראשי תיבות עש"ן: עולם, שנה, נפש), ולכל אחד מהם יש את השורש, היסוד, שממנו מתחיל ומתפשט הכל. היסוד 'עולם', הוא בירור קדושת המקום - שורשו הוא ארץ ישראל, ובארץ ישראל עצמה - אבן השתיה בקדש הקדשים, שמשם הושתת העולם. היסוד 'שנה', שהוא בירור קדושת הזמן - שורשו הם השבת והמועדים. היסוד 'נפש', שהוא קדושת האדם, שורשו היא הנשמה האלוקית שקיימת בישראל.

* * *

בספר בראשית נאמר: "ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך" (בראשית יב, א). לכאורה קשה, מדוע נצטווה אברהם ללכת, והרי הוא כבר התעורר מעצמו ויצא והלך לארץ כנען יחד עם אביו, כמו שנאמר: "ויקח תרח את אברם בנו... ואת שרי כלתו אשת אברם בנו, ויצאו אתם מאור כשדים ללכת ארצה כנען" (שם, יא, לא)? ועוד, מהפסוק משמע שהיוזם והעולה הראשון לארץ ישראל היה תרח ולא אברהם! והרי מקובלים אנו שאברהם היה היוזם והעולה הראשון?

ראשונים ואחרונים עסקו בשאלות אלה, והציעו תשובות שונות (עיין למשל בפירושו הפסוקים הנ"ל ברש"י, רמב"ן, ראב"ע, רס"ג הארוך על התורה עמ' 355-356, רד"ק, אברבנאל, הנצי"ב ועוד). ולענ"ד נראה לומר, על פי דברי המהר"ל, שציווי זה נאמר בדווקא.

ביחס למתן תורה (שבת פח, א) נאמר: "ויתיצבו בתחתית ההר (שמות יט, יז)... מלמד שכפה הקב"ה עליהם את ההר כגיגית ואמר להם: אם אתם מקבלים התורה - מוטב, ואם לאו - שם תהא קבורתכם". התוספות (שם ד"ה כפה) הקשו: והלוא הקדימו ואמרו "נעשה ונשמע"? על כך תירץ המהר"ל (תפארת ישראל פל"ב): "כל דבר שהוא מוכרח - [הוא] מחויב". כלומר, יסודות וקניינים שהם קיום העולם, וחסרונם מביא חורבן, אינם מתחילים מישראל אלא מהציווי האלוקי - מכפייה. התורה היא קיומו של העולם, כמו שנאמר (ירמיהו לג, כה): "אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי" - "אלמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ" (פסחים סח, ב). ולכן מפני שקיום העולם תלוי בתורה, אי אפשר שדבר זה יהיה תלוי רק ברצונם של ישראל, שאם ירצו - יקבלו, ואם לא ירצו - לא יקבלו. לכן "כפה עליהם הר כגיגית" לומר שהם מוכרחים לקבל את התורה. ואין בכך כל סתירה לעובדה שישראל מעצמם אמרו גם הם "נעשה ונשמע".

המהר"ל הסביר זאת גם ביחס לבחירת עם ישראל. הרמב"ן (בראשית יב, ב) הקשה, מדוע לא הקדימה התורה וכתבה שאברהם אבינו היה צדיק תמים כסיבה לבחירתו, כמו שנאמר על נח: "נח איש צדיק תמים היה בדורותיו" (בראשית ו, ט) שלכן נבחר על

ידי הקב"ה וניצל מהמבול? ותירץ המהר"ל (נצח ישראל פרק יא), שמכיוון שהבחירה באברהם אבינו אינה בחירה באברהם האיש הפרטי, אלא "בחירה כללית" - בחירה בעם ישראל, שהרי נאמר באותה בחירה "ואעשך לגוי גדול" (שם, יב, יב), לכן לא נזכר בתורה עדיין עניין צדקותו של אברהם. הבחירה בנח היא בחירה באדם פרטי. בחירה פרטית תלויה במעשים, ולכן הקדימה התורה וכתבה שנח היה צדיק תמים, מפני שזו הסיבה לבחירתו. מה שאין כן אברהם. התורה לא הזכירה את צדקותו, כי הבחירה בו היא בחירה בעם ישראל, וזו בחירה "בעצם", בחירה "כללית", שאינה תלויה כלל במעשים. והתוצאה מכך היא, שבעוד שאצל נח, הבחירה מותנית במעשיו: אם מעשיו מתוקנים - קיים הקשר, ואם מעשיו מקולקלים - ניתק ונפסק הקשר עם הקב"ה; הרי שאצל עם ישראל כולו, אף אם אינו עושה רצונו של מקום וחוטא - הבחירה האלוקית, הקשר עם הקב"ה, קיים, וקשר זה הוא קשר אלוקי נצחי (כמו הקשר בין הורים לילדים).

על פי דברים אלה נראה לי להסביר גם את הבחירה בארץ ישראל: למרות שתרח ואברהם הלכו מיוזמתם ומרצונם לארץ ישראל, בכל זאת היה גם ציווי אלוקי - "לך לך מארצך". זאת כדי ללמד כי ארץ ישראל היא מהקניינים ההכרחיים והמחוייבים בעולם, ודבר שהוא הכרחי לעולם אינו מתחיל מרצונו של היחיד, אברהם, אלא מציווי הקב"ה. הסיבה לכך היא, שאם עם ישראל ימאסו ב"ארץ חמדה" ח"ו, ויאמרו שרצונם לגור בארץ אחרת, בטענה שהרי אנחנו מרצוננו בחרנו לגור בארץ ישראל ולכן "הפה שאסר הוא הפה שהתיר", בא הציווי "לך לך" ללמדנו, שאת הארץ קיבלנו בכפייה מבורא עולם ולא זכינו בה מעצמנו, וכאמור לעיל, "דבר שהוא מוכרח [הוא] מחוייב".

נראה שמסיבה זו הדגישה התורה שהעולה הראשון לארץ כנען היה תרח ולא אברהם. ללמדנו כי יתכן שההבנה והידיעה מהי ארץ ישראל, והרצון ללכת אליה, היו מסיבות הגיוניות ותחושות טבעיות (ראה ספורנו יא, לא), וגם גוי כתרח הבין מהי ארץ ישראל, ואפילו לפני אברהם - "הסכימה דעתו של תרח לבחור את ארץ ישראל עד שלא נצטוו" (מדרש הגדול בראשית יא, כז). ומכל מקום כדי ללמד אותנו לדורות שלא רק בגלל הבנתנו ובחירתנו קיבלנו את ארץ ישראל, ואין הדבר מתחיל מאיתנו, אלא בגלל רצונו יתברך נתן לנו הבורא את הארץ, לכן מדגישה התורה "ויקח תרח (ולא אברהם)... וילכו ללכת ארצה כנען".

לסיכום, בכל אחד משלשת היסודות - תורה, עם וארץ, ישנו את הקשר הטבעי ואת הציווי האלוקי. כפי שנראה להלן, היחס בין שני הגורמים הללו שונה בכל אחד מהם.

* * *

כאשר נתבונן בפסוקים נראה שיש הבדל דק בין שלושת היסודות - תורה, עם וארץ.

בעניין קבלת התורה - על פי פשוטו של מקרא ישראל אמרו "נעשה ונשמע", וחז"ל דרשו "בפה עליהם הר כגיגית".

גם בעניין בחירת עם ישראל - על פי פשוטו של מקרא אברהם נבחר בגלל צדקותו ומעשיו. אף אם לא מודגש הדבר מייד בתחילת דרכו, הרי שכך משמע מהמשך תיאור דמותו ומעשיו, וכך מתוארת דמותו של אברהם עוד יותר במדרשים וברמב"ם (הלכות עבודת כוכבים פ"א ה"ג), וכך משמע גם מתירוץ הרמב"ן (שם, יב, ב). תירוץ המהר"ל, אם כן, אינו מודגש בפשוטו של מקרא.

לעומת זאת בעניין ארץ ישראל - על פי פשוטו של מקרא אברהם עלה לארץ ישראל מכוח הציווי "לך לך" (במיוחד לפי בעלי הפשט רס"ג, ראב"ע ורד"ק). רק על ידי ההשוואה בין עליית אברהם ליציאת תרח מאור כשדים הגענו למסקנה שתרח ואברהם עלו גם ביוזמתם ללא ציווי ה'.

נשאלת השאלה, מדוע ביחס לתורה ולעם פשוטו של מקרא מלמד שהבחירה בהם היתה בשל מעשיהם הטובים, ואילו ביחס לארץ ישראל פשוטו של מקרא מדגיש את הציווי? יש לומר, שפשוטו של מקרא מבטא את הצד הגלוי הטבעי, ואילו המדרש מלמד על הצד הפנימי העמוק יותר, בבחינת פרד"ס: פשט - רמז - דרש - סוד. הקשר בין עם ישראל לתורה הוא טבעי. שורש נפשם של ישראל קשור לתורה (ראה: רמב"ם הלכות גיטין פ"ב ה"כ לעניין גט המעושה, ובמהר"ל תפארת ישראל פ"א בטעם מדוע אומות העולם לא רצו לקבל את התורה וישראל קיבלו). הביטוי לקשר הטבעי הזה מופיע בפשוטו של מקרא באמירה "נעשה ונשמע". גם הקשר בן עם ישראל לקב"ה הוא טבעי, ולכן נבחר אברהם על פי פשוטו של מקרא בגלל צדקותו ומעשיו. על כך הוסיפו חז"ל (והמהר"ל ביאר והסביר זאת), שקיים גם מושג של כפייה, של "בחירה בעצם", בקניינים ההכרחיים.

לעומת זאת, הערך של ארץ ישראל אינו מובן מאליו, והוא חייב לבוא מכוח הציווי. לבני אדם קשה לייחס קדושה לקרקע-למקום. דבר זה רמוז בספר הכוזרי (מאמר שני סעיף ט). מלך כוזר שואל את החבר: "מה שאמרת עם האלוק כבר נתברר לי, אולם מה שאמרת ב'ארץ האלוק' קשה לי לקבל זאת". מלך כוזר אינו טוען שארץ ישראל אינה "ארץ האלוק" כמו שטען שעם ישראל אינו "עם האלוק" (מאמר ראשון סעיף כז), אלא "קשה לי לקבל זאת". זאת מפני שקשה לשכל אנושי לייחס קדושה לדומם, לקרקע. מובן ומסתבר יותר לייחס קדושה לתורה ולעם. מסיבה זו, על פי פשוטו של מקרא, אברהם עלה לארץ ישראל מכוח הציווי, והקשר של עם ישראל לארץ הוא מכוח הציווי. מכל מקום בנוסף, קיים גם קשר טבעי לארץ, כמו שהוא קיים אצל רוב בני אדם.

* * *

קושי זה קיים גם כיום בעם ישראל עצמו, בין בציבור שומרי התורה והמצוות, ובתוכם לומדי התורה ובני הישיבות, ובין בציבור הרחוקים מתורה ומצוות. ראוי לציין, שאמנם רוב גדול של העם מרגיש קשר נפשי לארץ ישראל, ובמיוחד הציבור הדתי, ובכל זאת אפילו בקרב הציבור הדתי קיימת בעיה בהתייחסות לארץ ישראל. למרות שנאמר: "ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה" (ספרי דברים ראה, פ"א פ), ההתייחסות המצויה לארץ אינה כמו למצווה רגילה.

ביחס למצוות ישיבת ארץ ישראל ניתן למצוא את הסוברים (המעטים יחסית) שאינה מצווה כלל בימינו, נמצא גם את הטוענים כי מצווה זו היא מצווה לכל דבר, ואף מצווה מרכזית וחשובה; אך נראה שהרוב מחזיקים בדיעה כי אכן זוהי מצוות עשה מהתורה, אך שונה ממצוות אחרות. הציבור הדתי וביניהם רבים מחובשי ספסלי בית המדרש, לא הפנימו כי זו מצוות עשה מתרי"ג מצוות. יש הטוענים שזו אינה מצווה חיובית (מחייבת), אך מי שמקיימה מקבל שכר (מצווה קיומית), יש הטוענים שחיובה הוא מדרבנן, ויש הטוענים שרק זכות גדולה יש למי שגר בארץ ישראל - ארץ הקודש, וישנן גם דיעות נוספות.

בעיה נוספת קיימת במיוחד בציבור התורני - בישיבות. ניסח אותה תלמיד חכם בדורנו: "לא אוכל שלא לגלות את אשר בוער בקרבי זה שנים רבות, באשר קיימת הרגשה שאהבת ארץ ישראל ואהבת ישראל המה מן הדברים הפחות חשובים בעולם התורני ובעולם הישיבות, עד כדי כך שלעתים אף דומה שיש הסבורים שקיימת סתירה ביניהם, והדברים נשמעים בעוונותינו הרבים" (שר"ת שואלין ודורשין, ירושלים תשנ"ז, ח"א סימן א).

יהי רצון שהבירור ההלכתי שבספר זה יעמיק את הלימוד בסוגיות אלה, ויתרום להבנה וליחס אמיתי למצוות ישיבת ארץ ישראל.

